

τοῦ ἔργου του πίνακας. Ὅπου ὅμως τὰ μνημεῖα ἔλειπον, ἐκρησιμοποίησεν ἀφθότως τὰ νομίσματα καὶ τὰ κείμενα τῶν συγγραφέων, μέσα δι' ὧν ἐπέτυχε τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρωσιν τῶν μεγάλων χασμάτων, ἅτινα προϋξήνησεν ἡ καταστροφή τῶν ἔργων τῆς τέχνης.

Ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ κ. Grabar ὄχι μόνον νέαι ἀπόψεις ἐντελῶς πρωτότυποι, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέρος ἐρμηνεῖαι μνημείων ἐξόχως ἐπιτυχεῖς. Ἡ ἐρμηνεῖα ἐπὶ παραδείγματι τοῦ περιλαλήτου ψηφιδωτοῦ τῆς Ἀγ. Σοφίας, τοῦ παριστάνοντος, ὡς τουλάχιστον πιστεύεται, τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Σ' τὸν Σοφὸν γονυπετῇ πρὸ τοῦ ἐπὶ θρόνου καθημένου Ἰησοῦ, ἔχοντος ἑκατέρωθεν ἐντὸς κύκλων προτομὰς τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἀρχαγγ. Μιχαήλ, εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ μόνη ἐπιτυχὴς ἐκ τῶν πολυαρίθμων μέχρι τοῦδε δοθεισῶν. Ἡ ἐξήγησις ἐπίσης τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ περιοχόμενου εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τὰ κοσμοῦντα τὸ θριαμβευτικὸν τόξον τῆς S. Maria Maggiore ἐν Ρώμῃ, εἶναι ἀξία πλείστης προσοχῆς. Πολλαὶ τέλος ἀπόψεις περὶ τῆς τέχνης τῶν Εἰκονομάχων βασιλέων ρίπτουσι νέον φῶς ἐπὶ τῆς ἐξόχως σκοτεινῆς περιόδου ταύτης.

Οἱ νέοι ὀρίζοντες, οὓς ἀνοίγει τὸ βιβλίον τοῦ κ. Grabar, καὶ ὁ ἐν πολλοῖς ἐντελῶς πρωτότυπος τρόπος ἐξετάσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν μνημείων θὰ ἔχωσιν ἀναμφιβόλως αἰσθητὸν τὸν ἀντίκτυπον εἰς τὴν ὑπὸ νέον ἐντελῶς πνεῦμα ἐξέτασιν τῆς τέχνης τοῦ Βυζαντινοῦ μέσου αἰῶνος.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

L. Brehier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Paris, 1936, *Les editions d'art et d'histoire*. 111 σελίδες κειμένου μετὰ 96 φωτοτυπικῶν πινάκων ἐν τέλει.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Brehier ἀποτελεῖ τὸν τρίτον τῶν αὐτοτελῶν τόμων περὶ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, τῶν ἐκδιδομένων εἰς τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Ch. Diehl σειρᾶν, ἥτις φέρει τὸν γενικὸν τίτλον *Histoire de l'art byzantin*, καὶ ἧς ὁ μὲν πρῶτος τόμος περὶ τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἰδίου Diehl (βλ. Ἑπετηρίδα τῆς Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, 10, 1933, 487 κ. ἑξ.), ὁ δὲ δεῦτερος περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὑπὸ τοῦ προῶρως ἀποθανόντος J. Ebersolt. Ὁ ὑπὸ τοῦ κ. Brehier ἐκπονηθεὶς τόμος περιλαμβάνει τὴν ἐπὶ μαρμάρου καὶ ἄλλων ὕλων γλυπτικὴν καὶ τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς μικροτεχνίας.

Ὁ συγγραφεὺς ἐκτείνεται περισσότερον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐπὶ μαρμάρου μνημειακῆς γλυπτικῆς, ἥτις ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἀπειτέλεσε τὸ θέμα πολλῶν

θεμελιώδους σημασίας δημοσιευμάτων του. Κατόπιν εξετάζονται δι' ὀλίγων οἱ γεγλυμμένοι πολύτιμοι λίθοι.

Τὰ περὶ τῶν ἐπὶ ἔλεφαντοστοῦ ἔργων ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται διὰ μακροτέρων, λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς σημασίας τοῦ εἵδους τούτου τῶν μνημείων, ὧν ἡ μελέτη καὶ ἡ κατάταξις εἶναι ὅπωςδὴποτε ἐφικταί, χάρις εἰς τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν.

Μετὰ τὴν διὰ βραχέων ἐξέτασιν τῶν ὀλίγων διασωθέντων ἔργων ξυλογλυπτικῆς καὶ τῶν ἐπὶ χαλκοῦ, ἔρχεται ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰ ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ καὶ κατόπιν εἰς ἕνα τῶν πλουσιωτέρων καὶ πολυτιμωτέρων κλάδων τῆς Βυζαντινῆς μικροτεχνίας, τὰ σμάλτα, ἔργα πολυτελείας, ὧν ἡ μεγαλυτέρα ἀκμὴ συμπίπτει μὲ τοὺς ἐνδοξοτέρους χρόνους τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δηλ. τὸν 10ον μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος. Συγγενῇ ἐπίσης πρὸς τὴν χρυσοχοικίην εἶναι τὰ νομίσματα καὶ τὰ χρυσόβουλλα τὰ ἀναρῶμενα εἰς τὰ βασιλικά ἔγγραφα. Ἀκολουθεῖ κατόπιν ἡ ἐξέτασις τῆς κεραμικῆς, κλάδου τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, τοῦ ὁποίου ἡ συστηματικὴ μελέτη ἤρχισε μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, καὶ τῆς ὑελουργίας, ἥς ἐλάχιστα μόνον δείγματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τέλος ἐξετάζεται ἡ ὑφαντουργία, μία τῶν σπουδαιοτέρων βιομηχανιῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τῆς ὁποίας τὰ πολύτιμα καὶ πλουσιώτατα προϊόντα προκαλοῦσι ἀληθῶς τὸν θαυμασμόν.

Εἰς τὴν σύντομον, ἀλλὰ λίαν περιεκτικὴν ἔκθεσιν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς Βυζαντινῆς γλυπτικῆς καὶ μικροτεχνίας ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει τὰ σπουδαιότερα γνωστὰ ἔργα, τὰ φυλασσόμενα εἰς Μουσεῖα, Θησαυροφυλάκια καὶ Συλλογὰς, τὴν ἔκθεσιν δὲ ταύτην διαφωτίζουν οἱ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου 96 λαμπροὶ φωτοτυπικοὶ πίνακες, ὧν προηγεῖται λεπτομερὴς περιγραφὴ, δίδουσα διὰ τὰ σπουδαιότερα τῶν ἀπεικονιζόμενων ἔργων καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Τὰ ἐν τοῖς πίναξιν ἀπεικονιζόμενα ἔργα εἶναι βεβαίως, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, γνωστότατα καὶ πολλάκις δημοσιευμένα. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι καὶ ἐξόχως χαρακτηριστικὰ τῶν διαφόρων κλάδων καὶ τῶν διαφόρων ἐποχῶν τῆς Βυζαντινῆς γλυπτικῆς καὶ μικροτεχνίας.

Διὰ τὸ ἐν πίν. IX. I εἰκονιζόμενον ἀνάγλυφον τὸ ἀποκείμενον ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου καὶ περὶ οὗ σημειοῦται ὅτι προέρχεται ἐξ Ἀθηνῶν, θὰ εἶχον νὰ παρατηρήσω ὅτι θὰ ἦτο ἴσως ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ λεπτομερέστερον καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα ἀνάλογα Ἀθηναῖκά ἔργα, καθόσον πολλαὶ λεπτομέρειαι τῶν ἐπ' αὐτοῦ εἰκονιζόμενων ζώων καὶ πτηνῶν δὲν φαίνονται συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν ἐν Ἀττικῇ γλυπτικῇ παράδοσιν τῶν Βυζαντινῶν χρόνων.

Ἐπίσης τὸ ἐν πίν. XLII ξυλόγλυπτον ἐκ Κύπρου Εἰκονοστάσιον, τὸ εὗρισκόμενον ἐν τῷ Victoria and Albert Museum τοῦ Λονδίνου, δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἔργου πολὺ μεταγενεστέρου τοῦ 16ου αἰῶνος.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὸ περίφημον ἐν τῷ Μουσείῳ Kaiser-Friedrich

τοῦ Βερολίνου Βυζαντινὸν πινάκιον μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Κενταύρου, (πίν. LXXII. 1) νομίζομεν ὅτι, λόγῳ τῆς τεχνικῆς του, θὰ ἡδύνατο νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 14ον μᾶλλον αἰῶνα.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Brehier, σύμφωνα πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς συλλογῆς εἰς ἣν ἀνήκει, τὴν εἰς εὐρύτερον δηλαδὴ κοινὸν γνῶσιν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, πληροῖ ἀπολύτως τὸν σκοπὸν του, ὃν τὰ μέγιστα βοηθεῖ ἡ ἐγνωσμένη γλαφυρότης καὶ εὐκρίνεια τοῦ συγγραφέως.

Α. ΞΥΓΟΠΟΥΛΟΣ

J. D. Stefanescu, L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient, Bruxelles, 1936 (Institut de philologie et d'histoire orientales). 193 σελίδες μετὰ 138 πινάκων.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Stefanescu εἶδε τὸ πρῶτον τὸ φῶς εἰς δύο συνεχεῖς τόμους τοῦ ἐν Βρυξέλλαις ἐκδιδομένου Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientale (Πρβ. G. de Jerphanion ἐν Orientalia Christiana, II, 1936, 479), κατόπιν δὲ ἀνετυπώθη εἰς ἴδιον τόμον μετὰ πολλῶν προσθηκῶν.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν ἐν τοῖς ναοῖς διακοσμήσεων, τῶν ὁποίων τὰ θέματα ἔχουσι ληφθῇ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τῆς Λειτουργίας ἢ ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ σχετίζονται ὁπωσδήποτε πρὸς τὴν Λειτουργίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου του τὰς πρώτας χριστιανικὰς ἀπεικονίσεις τῶν Κατακομβῶν, τὴν γένεσιν τῆς χριστιανικῆς λειτουργίας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν ταῖς Συναγωγαῖς λατρείαν, τὰ πρὸς τὴν λειτουργίαν σχετικὰ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν κλπ.

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν μερικῶν ἄλλων προεισαγωγικῶν ζητημάτων—περιγραφὴν τοῦ Ναοῦ κλπ.,—ὁ συγγραφεὺς ἔρχεται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν τριῶν μερῶν τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου, δηλ. τὴν Προσκομιδὴν, τὴν λειτουργίαν τῶν Κατηχουμένων καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν Πιστῶν. Σὺν τῇ ἀναλύσει ἐκάστου μέρους τῆς λειτουργίας ἐξετάζονται καὶ αἱ εἰς τοιχογραφίας ἢ ψηφιδωτὰ τῶν Ναῶν εὐρισκόμεναι παραστάσεις αἱ ἐκ ταύτης ἐμπνεόμεναι.

Κατόπιν ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς τὴν ἀνάλυσιν εἰκονογραφικῶν τινων συνθέσεων, εἰλημμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Π. Δ., αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὡς προεικονίσεις τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Τοιαῦται παραστάσεις εἶναι: ἡ καιομένη βάτος, ὁ πόκος τοῦ Γεδεών, ἡ Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου, ὁ Ναὸς τῆς Σοφίας, αἱ θυσαίαι τοῦ Ἀβελ, Μελχισεδὲκ καὶ Ἀβραάμ,